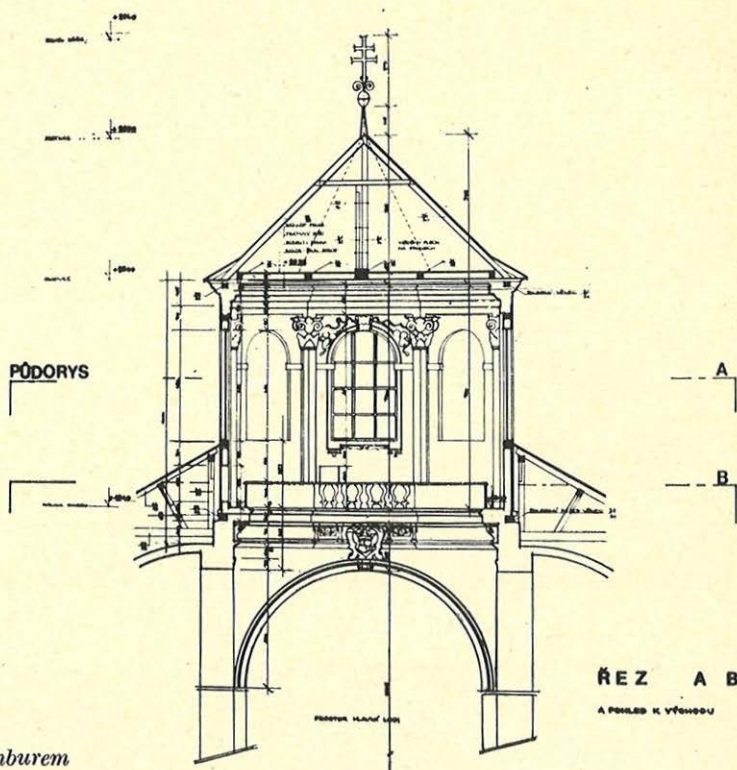

Tambur kostela sv. Salvátora v Klementinu

Když v roce 1969 byla zahájena oprava a restaurátorské práce na exteriéru kostela sv. Salvátora v Klementinu, probíhaly práce bez přerušení až do doby, kdy došlo k neočekávanému nálezu dřevěné konstrukce polygonálního tělesa tamburu¹. O existenci dřevěných částí svědčily sice dílčí zprávy, byla to však až celková oprava kostela, která poskytla příležitost k důkladnému průzkumu². Cílem před-

kládané zprávy je podat stručnou informaci o nálezu a postupu jeho záchrany.

Pro pochopení stavebních dějů týkajících se minulosti tamburu je třeba alespoň stručně uvést stavební historii celého objektu³. Stavba původního kostela byla zahájena jezuity roku 1578 a provedena v přechodném slohu goticko-renesančním do roku 1601. Avšak již roku 1638 zahájili jezuité první ze čtyř po sobě jdoucích

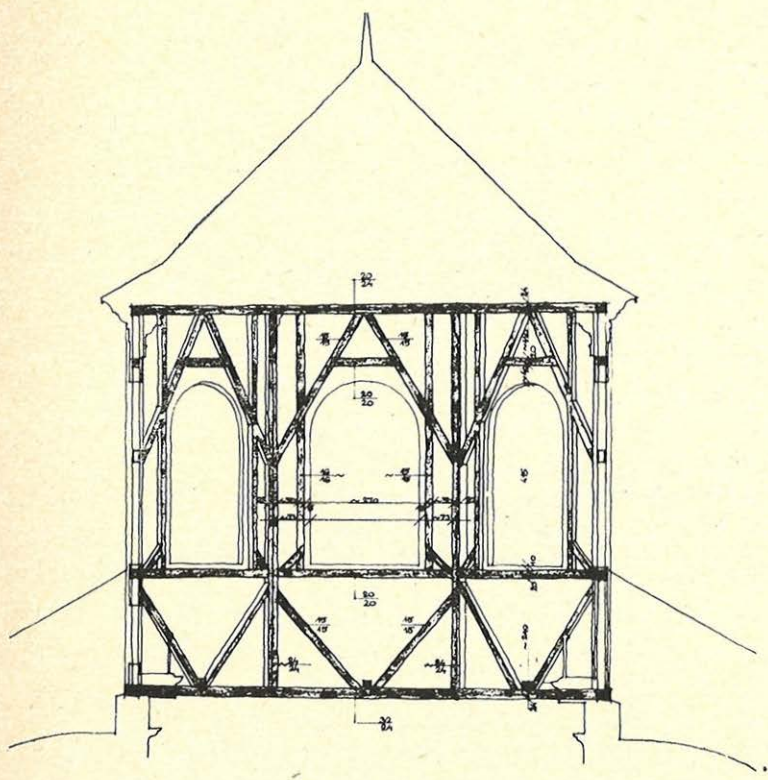
Část zaměření, příčný řez tamburem
(kresba J. Barta)

etap postupné barokizace. V této první etapě vestavěl pro jezuitu v letech 1638 až 1648 Carlo Luragho do interiéru chrámu emporu a přiblížil tak jeho prostor typu Il Gesù. V druhé etapě 1648—1649 byla nad křížením lodi zbudována kupole, ve třetí v roce 1653 představen hlavnímu průčelí portikus a konečně ve čtvrté fázi v první polovině 18. století byla barokizace dovršena zvýšením věží, které současně byly opatřeny cibulovými střechami.

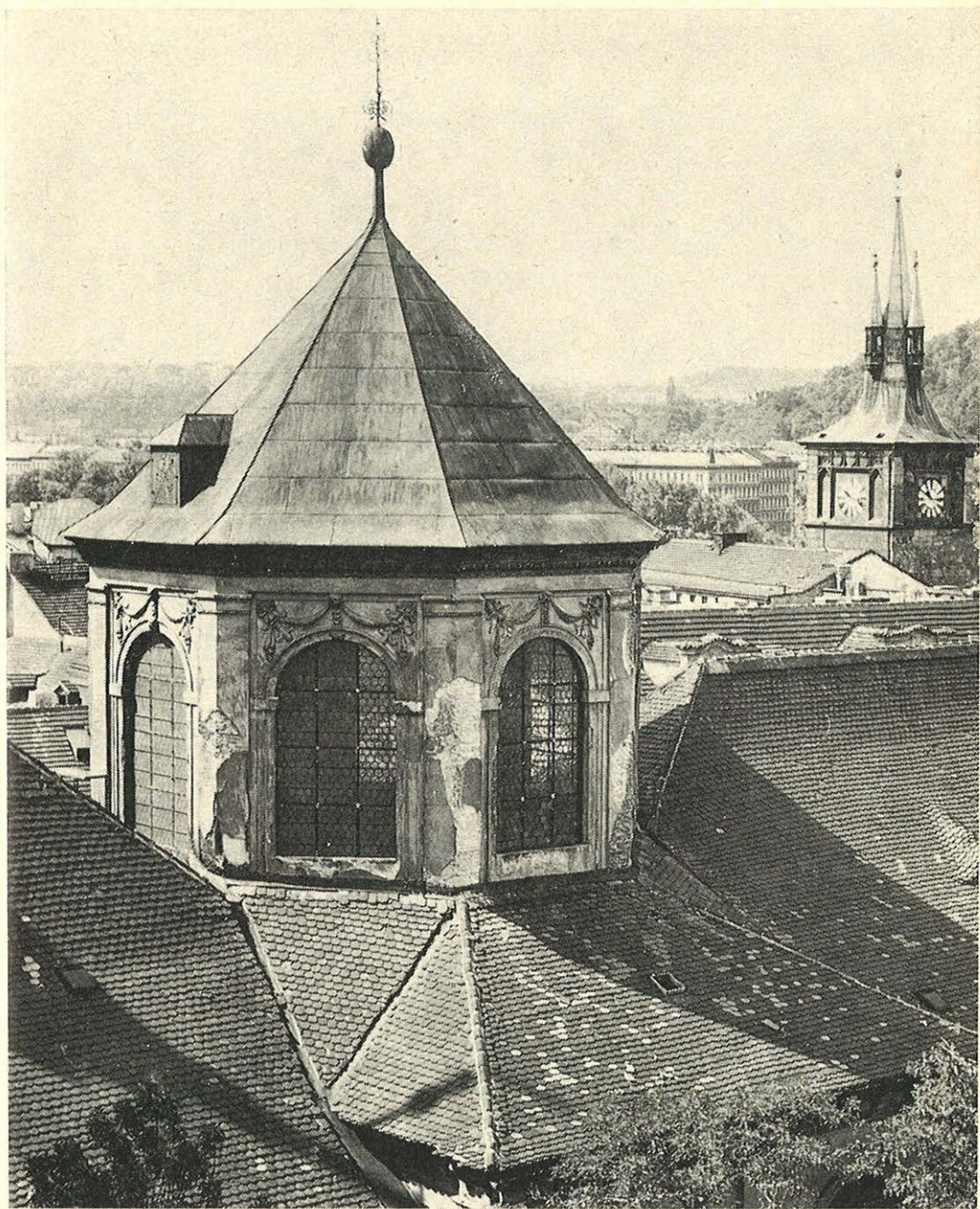
Pro téma této stati je důležitá druhá a zejména čtvrtá etapa barokní přestavby, proto se jimi budeme zabývat podrobněji.

Podle pramenů citovaných Václavem Richtrem započala stavba kupole z pro-

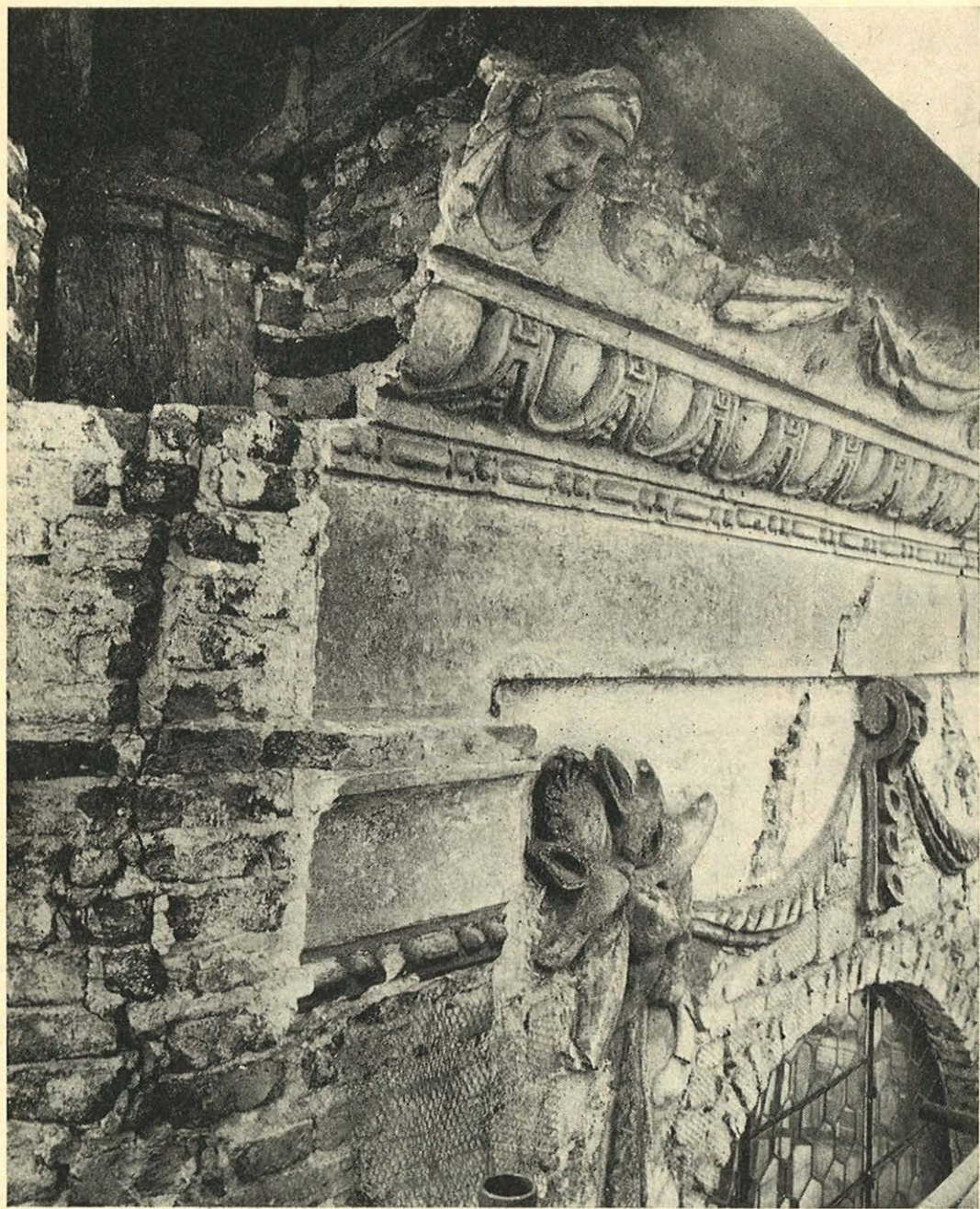
středků Václava Jana Michny z Vacínova 3. března 1648, kdy byla pro stavbu rozebrána část střechy kostela. Dokladem toho, že šlo o dodatečný zásah do celistvé hmoty kostela, stavebně zcela uzavřené, jsou dodnes patrné výměny, nastavované trámy a další zásahy do krovu kostela v bezprostřední blízkosti průchodu tělesa tamburu konstrukcí krovu. Do krovu jsou vloženy — zřejmě dodatečně — zesilující kleštiny a zavětrovací prvky, neboť původně spojitá konstrukce byla přerušena a její spolupůsobení bylo nutno nově zajistit vloženými články. Vlastní stavba kupole započala 1. dubna 1648 a již 16. května téhož roku byla zcela ukončena

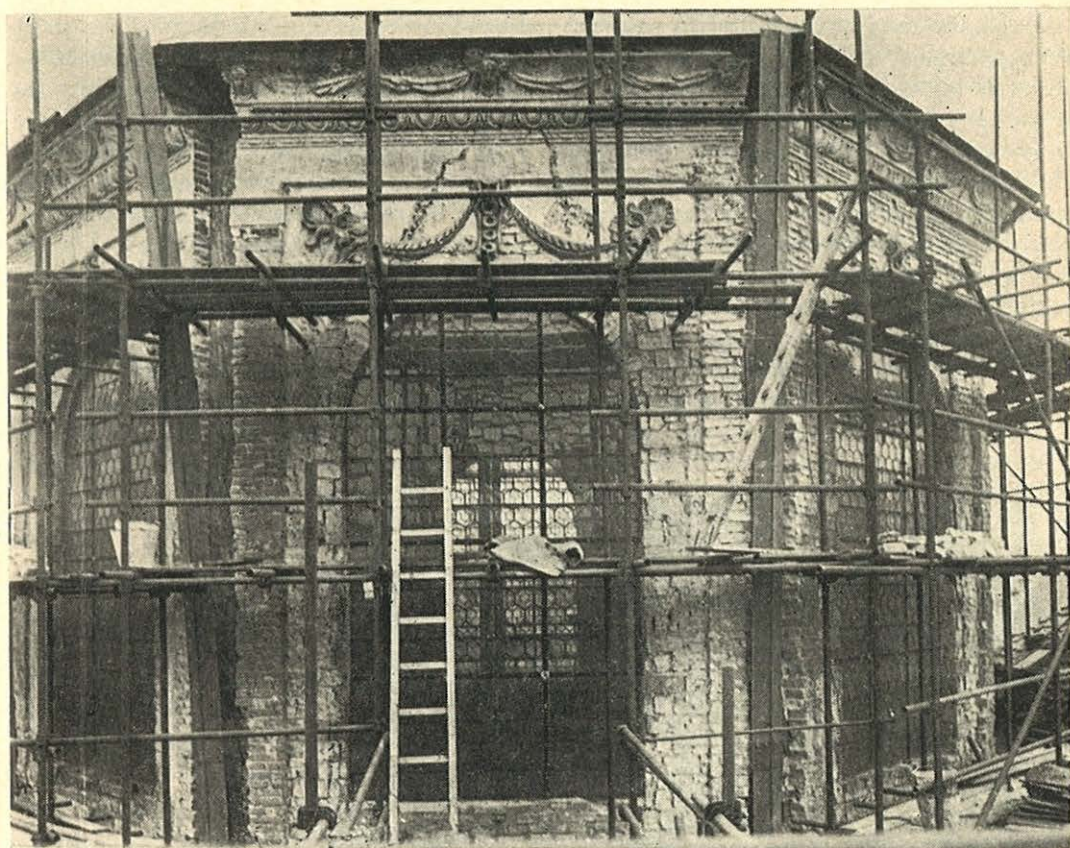

*Trámová konstrukce tamburu
(kresba J. Bárta)*

*Sonda do hlavní římsy — detail styku
svislého sloupku s pozdným věncem
(snímek H. Šantl)*

osazením kříže na hrotnici. Podle popisu to byla oktogonální hmota zdíva, jejíž stěny byly prolomeny půlkruhově ukončenými okny a na níž spočívala klenba krytá měděnou střechou zvonového tvaru. Ve vřeholu střechy byla lucerna, rovněž osmiboká s osmi okny. Skutečnost, že kostel měl v polovině 17. století a ještě i na počátku 18. století kupoli s lucernou, shodně potvrzují kromě popisu i některá vyobrazení. Taková kupole je zobrazena např. na prospektu K. Haffnera, na plánu staroměstského vodovodu mlynáře M. Ve-

selého (1729) nebo na rytině van Ouden-Allena (1685).

Otázka autorství návrhu a stavby dosud vyřešena není. Z analogií použitého tvarosloví a osoby stavebníka (V. J. Michna z Vacínova) se usuzuje, že jde o stejného autora jako u Michnova paláce na Újezdě (dnešní Tyršův dům). Jak uvádí Václav Mencl ve své Praze, lze se domnívat, že tímto stavitelem byl Francesco Carrati, který zde realizoval — poprvé u nás — polygonální kupoli lombardského typu.

Další stavební etapa, důležitá pro současnou činnost stavebně restaurátorskou, je čtvrté období barokizace kostela v první polovině 18. století. V této době totiž, pravděpodobně ve třicátých letech 18. století, byla snesena kupole a ponechána pouze hmota svislého oktogonu, jenž byl zakryt jednoduchým plochým stropem a střechou ve tvaru nízkého osmibokého jehlanu, krytou měděným plechem. Uvedené datování potvrzuje zejména plochý štukový páskový ornament, zdobící plochý strop tamburu. Tých ornament zdobí

i apsidu kněžiště. Jak je možno zjistit z pramenů, došlo ke snesení v důsledku obav před zřícením kupole a ze snahy po odlehčení nejen vlastního oktogonu, ale i starších goticko-renesančních konstrukcí. Právem se můžeme domnívat, že již tehdy se začaly objevovat trhliny v klebních pasech hlavní lodi v křížení s transeptem. Tyto trhliny, dnes opět patrné, mohly vzniknout přetížením nosných pilířů vestavbou empor a k jejich dalšímu pohybu mohlo dojít stavbou kupole. Zdá se, že to byla právě technická

*Vložená ocelová konstrukce
— detail svislého pruhu
s částí zavětrování
(snímek H. Šantl)*

otázka dodatečného zatížení renesančních pilířů a klenebních pasů, která zásadním způsobem ovlivnila autora návrhu; její řešení vedlo ke snaze po maximálním odlehčení konstrukce přístavby.

Na otázku, jaké bylo toto řešení, nám odpověděl hloubkový průzkum, který byl zahájen po postavení lešení k exteriéru kupole v létě a na podzim 1971⁴.

Hned zpočátku bylo shledáno, že omítky a štuková výzdoba jsou v havarijním stavu. Působením povětrnostních vlivů byla omítka zejména na severní a západní straně částečně opadána a částečně uvolněna tak, že bylo nutno ji sejmut. Totéž platilo i o některých částech štukové výzdoby. Po sejmutí omítek byly nalezeny cihelné plently, které v pásích křížovaly cihelné zdivo. Po jejich opatrném sejmutí v některých místech jsme zjistili, že snaha po odlehčení konstrukce přístavby, o které jsme se již zmínili, vedla k použití dřevěné konstrukce s vyzdívkou výplňovým nenosným zdivem. Následoval podrobný průzkum dílčími sondami, jejichž rozsah byl omezen snahou nenarušovat již dále cihelné zdivo stěn tamburu. Průzkum byl rovněž omezen podmínkou zachovat v maximálním rozsahu původní štukovou výzdobu. Jedním z výsledků tohoto průzkumu je schéma předpokládaného tvaru základní trámové konstrukce kupole. Bylo rovněž provedeno zaměření, jehož část reprodukuje.

Současně s průzkumem bylo uvnitř kostela postaveno na jaře roku 1972 podpůrné a zajišťovací lešení na celou výšku kupole, které mělo za úkol zajistit konstrukci v případě, že by v průběhu dalších prací došlo ke zřícení.

Nález hrázdné konstrukce otevírá však další otázku, na kterou bohužel již asi

nebude nalezena jednoznačná odpověď: jak a z jakého materiálu byla provedena klenba kupole, snesená v 18. století. Zdá se nemožné, aby dřevěná konstrukce s výplňovým zdivem tloušťky 30 cm (nárožní pilířky 45/45 cm), prolomeným velikými okny, nesla zděnou klenbu na minimální rozpon 10 m. Nabízí se domněnka, že tvar klenby byl tvořen ramenáty, že tedy šlo o dřevěnou imitaci klášterní klenby nad osmiúhelníkem. Štukový dekor, o jehož existenci jsou písemné zprávy, mohl pak být nanesen spolu s omítkou na rákosovém podbití. Skutečnost, že zde byla konstrukce uvedeného typu, potvrzuje zejména, že v průběhu demolice v 18. století nebyla porušena ani hlavní, dnes podstropní římsa v interiéru ani hlavní římsa na fasádě. I to potvrzuje domněnku, že šlo o jakousi „demontáž“ části stavby, která nebyla stavebně napojena na dnešní torzo. Rozhodně alespoň stopy takového napojení nebyly při průzkumech nalezeny.

Obraťme však pozornost k vlastnímu nálezu, k dřevěné konstrukci stěn tamburu. Byla smontována z dubových trámů různých profilů, spojených většinou přeplátováním a dřevěným hřebem. Základními prvky jsou tři oktogonální věnce ve vodorovných rovinách. Spodní základní věnec je tvořen na podkladě čtverce z trámů 32/24 cm, ležícího na horních vodorovných plochách nadezdívek klenebních pasů na křížení lodí. Tento základní čtverec je doplněn na osmiúhelník šikmými trámy pod úhlem 45°, resp. 135°. Tento osmiúhelník je pak základnou pro svislé nosné prvky, umístěné ve všech osmi rozích. Jsou to opět dubové trámy o délce 8 m a profilu cca 24/24 cm.

Druhý ztuzující vodorovný věnec z trámů 20/20 cm probíhá ve výšce 240 cm nad

spodním, těsně pod okny, spojuje rohové svislé sloupky a tvoří základnu pro dalších 16 svislých sloupků 15/15 cm. Ty rámuji okna a spojují střední a horní věnec. Horní věnec z profilů 20/20 cm je uložen ve hmotě hlavní římsy a současně plní funkci pozedního trámu pro konstrukci stropu tamburu a krovu jehlancové střechy.

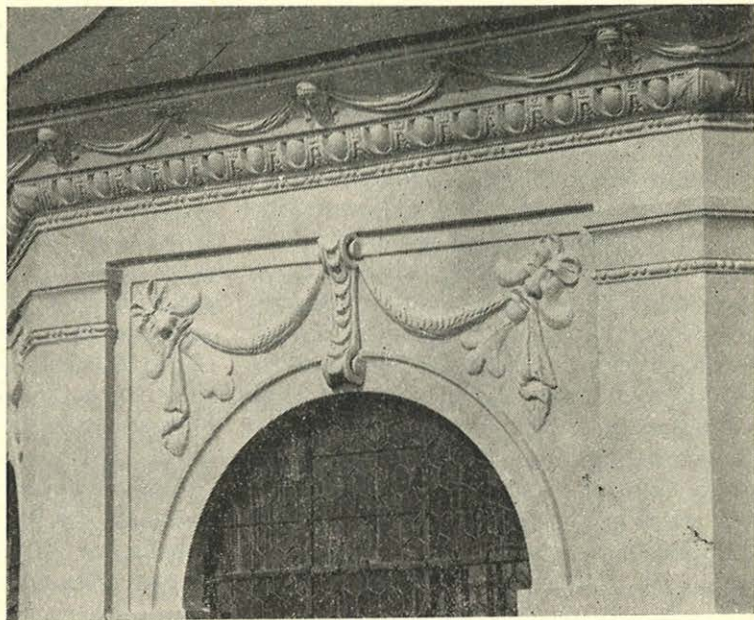
Podle předpokladů výše uvedených navazovala právě na tento trémový věnec dřevěná konstrukce skruží tvořících klenbu.

Popsaná základní osmiboká rámová soustava je vyztužena a zavětrována řadou šikmých vzpěr z profilů 15/15 cm, patrných na skice hypotetického tvaru

*Výsek plánu vodovodu
Starého Města mlynářů
M. Veselého z roku 1729
(reprodukce H. Šantl)*

*Detail výzdoby tamburu
po dokončení v roce 1974
(snímek H. Šantr)*

konstrukce stěn. Šikmé vzpěry podpiřující horní (pozedný) věnec jsou navíc nad okny spojeny vodorovnými trámky 20/20 cm, které částečně také plní funkci nadokenního překladu.

Součástí dřevěné konstrukce je i vnitřní ochoz, probíhající na úrovni základního trámového věnce. Je nesen dřevěnými konzolami s vyložením cca 60 cm, má dřevěnou záklopovou podlahu a prkenné prořezávané zábradlí, jehož malba opticky imituje plastické barokní kuželky. Nosné konzoly jsou kotveny k trámům základního věnce.

Popsaná trámová konstrukce byla vyplněna cihelným zdivem. Stěny byly vyzděny na jednoduchou vazbu vazákovou o tloušťce 30 cm; v místech, kde zazdívká kryje trámy, je použito plent. V rozích je hmota uvnitř i vně zesílena. Zesílení vytvářejí nárožní pilastry a současně tvoří

z hlediska konstrukčního obezdění rohového trámu zdivem o tloušťce 15 cm. Po skončení vyzdívky byly povrchy omítnuty, architektonické články vyzdobeny nanášeným štukovým dekorem a plochy nad okny maskami s girlandami. Střed výzdoby nad oknem tvoří vždy dlouhý klenák s penízkovým dekorem⁵.

O stavu omítek a štukové výzdoby bylo již hovořeno. Předmětem průzkumu se pak stala vlastní dřevěná konstrukce. Bylo zjištěno, že trámy jsou napadeny dřevokazným hmyzem (tesařík) a části vystavené dlouhodobým účinkům vody jsou zcela vyhnílé. K porušení a místy k naprosté destrukci došlo zejména v místech tesařských spojů těsně nad střešním pláštěm kostela. Statická funkce dřeva byla tedy problematická a vyvstala nutnost nahradit ji novou konstrukcí.

Po skončení uvedených sondážních a

přípravných prací bylo v roce 1972 přistoupeno k projektové přípravě rekonstrukce tamburu. Nejprve byl Josefem Švastalem z Českého vysokého učení technického vypracován podrobný statický posudek, který se stal základem (spolu s výsledky popsaného průzkumu) pro vlastní projektové řešení. Projekt rekonstrukce byl podmíněn několika základními požadavky⁶. V první řadě musel zajistit i další podmínky, tj. v maximální míře zachovat to, co zbylo z původní štukové výzdoby, zachovat původní materiál zdiva a z dokumentačních důvodů i kompletní dřevěnou konstrukci. Navíc se úprava neměla uplatnit hmotově a vzhledově ani v interiéru ani v exteriéru stavby. Projekt tyto požadavky respektoval a výsledkem byl návrh přídatné ocelové konstrukce. Je tvořena svislými prvky s vodorovným provázáním a šikmým zavětrováním. Ocelová konstrukce je natolik subtilní, že je provedena v tloušťce omítky a po opravení a doplnění omítek se vzhledově vůbec ne-

uplatnila. Tato přidaná konstrukce je s hmotou trámů spojena trny, kterými je částečně zajištěno spolupůsobení oceli a dřeva. Dřevo bylo ošetřeno s ohledem na zabránění další existence dřevokazného hmyzu (viz pozn. č. 5). V další fázi pak byly větší dutiny ve zdivu vyplněny vápenným štukem a po vysušení byla celá hmota stavby proinjektována umělou pryskyřicí, která má zajistit dokonalé spolupůsobení dřeva, zdiva a oceli⁷.

Po skončení uvedených postupů byla dokončena konečná povrchová úprava oken v olově. Práce byly ukončeny v září 1973.

Účelem stati bylo seznámit odbornou veřejnost především s existencí dřevěné konstrukce barokního tamburu kostela sv. Salvátora a stručně informovat textem i obrazovými přílohami o postupu její zachrany. Část pojednávající o postupu rekonstrukce je záměrně stručná, neboť podrobněji a zasvěceněji již o ní pojednal Josef Švastal⁸.

Poznámky

¹ K terminologii používané dále je třeba uvést tato vysvětlení: vyvstává otázka, jak nazvat polygonální osmibokou věžovou stavbu nad křížením lodí kostela sv. Salvátora v té podobě, jak ji známe dnes, a jaký název volit pro původní stav před snesením klenby. Obecně užívaný název kupole je nepřesný, neboť za kupoli možno považovat jenom klenbu, vytvořenou částí kulové nebo jiné rotační plochy. Přestože u sv. Salvátora byla stavba završena klášterní klenbou nad oktogonem, nikoli rotační plochou, používám v zájmu zjednodušení pojmu kupole a pro současný stav názvu tambur. Pokud jde o vlastní klenbu kupole, ponechávám v textu název klenba i přesto, že se pravděpodobně nejednalo o klenbu v pravém slova smyslu, tedy zděnou, ale o dřevěnou konstrukci, klášterní klenbu napodobující.

² Stavbu provádělo ŠTUKO, družstvo umělecké výroby pro obnovu památek v letech 1970–1974.

³ Údaje o stavební historii objektu byly čerpány ze stati V. Richtera v Památkách archeologických, ročník 1931.

⁴ Průzkumy, sondy a zaměření provedlo rovněž ŠTUKO, projekční středisko.

⁵ Ve spolupráci a podle receptury, vypracovaných chemickou laboratorí Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze.

⁶ Projekt byl vypracován ve Státním ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů, ateliér 08, Josefem Švastalem.

⁷ Injektáže provedeny podle návrhu Jiřího Hoška ze Stavebního ústavu Českého vysokého učení technického v Praze.

⁸ Článek Josefa Švastala v prvním čísle časopisu Pozemní stavby, ročník 1974.